

beschavingsoffensief en de nadagen van de verzorgingsstaat'. De auteur doet dit gedegen en overtuigend, zonder dat hij een antwoord geeft op de zich aan ons opdringende vraag hoe het toch komt dat het Nut ook de nadagen van de verzorgingsstaat ongetwijfeld zal overleven. Dat had tevens op het verleden nog enig licht kunnen werpen.

Het derde deel van dit boek bevat een door mevrouw F. B. Schenk samengestelde documentatie betreffende het Nut, zoals aantallen leden en departementen, met van de laatste de jaren van ontstaan en opheffing, een lijst van de archieven met de vindplaatsen, een bibliografie van uitgegeven werken en redevoeringen, de literatuur over het Nut en een lijstje met personalia van de Nutssecretarissen. Een register van personen besluit het boek, maar juist met het oog op het eerste deel van Helsloot zou een register van zaken goede diensten bewezen kunnen hebben. Voor de huidige verhoudingen is deze bundel opvallend mooi uitgegeven. Om dit maar tot eindconclusie te maken: de inhoud verdient het ook.

Joh. de Vries

H. W. von der Dunk, H. Lademacher, ed., *Aufdem Weg zum modernen Parteienstaat. Zur Entstehung, Organisation und Struktur politischer Parteien in Deutschland und den Niederlanden* (Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte IV; Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1986, 326 blz., ISBN 3 925523 01 4).

Deze bundel is de neerslag van een symposium van Duitse en Nederlandse historici en politicologen, dat van 12 tot 16 april 1983 te Aken plaatsvond en waar aspecten van opkomst en evolutie van het partijwezen in beide landen aan de orde is gesteld. Opzet van symposium zowel als bundel is een vergelijkende speurtocht naar overeenkomsten en verschillen tussen de ontwikkeling van partijformaties in Duitsland en Nederland.

J. C. Boogman en H. G. Schumann gaan in op de meer of minder geslaagde pogingen om in respectievelijk Nederland en Duitsland tot conservatieve partijvorming te geraken. Boogman zet daarbij uiteen, waarom voor Nederland de wording van een conservatieve politieke partij in de negentiende en begin twintigste eeuw slechts een onbeduidend intermezzo is geweest. Van belang daarbij blijkt het ontbreken in ons land van een eigenlijke politieke romantiek en het gegeven, dat vele Thorbeckiaanse oud-liberalen zich naderhand gaan opstellen als aanhangers van de status quo, wat tot een uittocht leidt van conservatieven uit de toch al niet bloeiende eigen partij. Schumann toont aan, dat in Duitsland een nauw verband bestaat tussen de romantiek en het politieke conservatisme, waarbij een sterke conservatieve aversie jegens partijpolitieke formaties frappeert. Deze aversie houdt verband met een nauwe liaison tussen conservatisme en heersende standen, wat eigen politieke partijen overbodig lijkt te maken.

De bijdrage van H. Daalder over de Nederlandse liberalen in de negentiende eeuw sluit hier fraai bij aan. Ook de Nederlandse liberalen, die zich na 1848 nestelen in de staatsapparaten, voelen vanuit een ideologisch en machtspolitiek overwicht lange tijd weinig voor moderne partijformaties. Daalder gaat voorts in op de vraag, in hoeverre liberalisme en het moderne partijwezen terug te voeren zijn op kenmerken van de oude Republiek. Voor zover zulks inderdaad het geval blijkt, contrasteert dit sterk met de Duitse evolutie die in de bijdrage van H. J. Puhle wordt weergegeven. Hij geeft de achtergronden aan van de late opkomst van burgerlijke, in casu liberale partijen en benadrukt hoe de monarchaal-feodale

staat onder Bismarck de dan ontstane liberale formaties doordrenkt, wat mede de opkomst van een echte parlementaire democratie in Duitsland verhindert.

Een ander belangrijk thema in de bundel is het katholicisme, voor Nederland door J. A. Bornewasser en J. F. E. Biasing en voor Duitsland door U. von Hehl benaderd. Het artikel van Bornewasser - Biasing schetst het Nederlandse katholicisme in de negentiende eeuw als een emancipatiestrijd op kerkelijk, cultureel en politiek gebied vanuit de overheersende calvinistische machtspositie en gestimuleerd door de liberale wetgeving van 1848. De schrijvers pogen daarbij te verklaren, waarom pas in 1926 de Katholieke Staatspartij is opgericht en hoe het komt, dat in ons land destijds niet één alomvattende christelijke partij ontstaan is. In een interessante bijdrage geeft U. von Hehl de evolutie weer van de Duitse 'Zentrumspartei' van een 'Rijksvijand' onder Bismarcks Kulturkampf tot een de staat schragende katholieke 'volkspartij' in de Weimarer Republiek. Ook in de artikelen van S. Stuurman over de relatie kerk - arbeidersklasse in Nederland en van M. Schneider over christelijke vakbonden en politieke partijen in Duitsland, valt op fraaie wijze de zeer onderscheiden positie en evolutie te lezen van het politieke katholicisme in beide landen. Ruime aandacht is geschonken aan de globale maatschappelijke en politieke ontwikkeling van beide landen, terwijl Stuurman mede ingaat op origines van het Nederlandse zuilensysteem.

Uniek blijkt overigens de positie van het orthodoxe protestantisme in ons land, weergegeven in de bijdrage van G. J. Schutte. Kenmerkend is vooral dat deze stroming een militante tegenstander blijkt van een door de liberalen gedragen staat. In Duitsland daarentegen, leidt de hechte verbinding tussen staat en protestantse kerken tot een heel andere ontwikkeling, die door J. Flemming wordt aangeduid in het falen van die kerken zich te verweren tegen het opkomend nationaal-socialisme.

Dit nationaal-socialisme vindt verdere aandacht in de bijdrage van J. C. Hess over de electorale ondergang van het Duitse liberalisme bij de opkomst van de NSDAP. I. Schöffner geeft de oorzaken aan van het geringe politieke succes van de NSB, terwijl H. W. von der Dunk een vergelijkende studie presenteert van het politieke klimaat in respectievelijk Duitsland en Nederland tijdens het interbellum, met ruime aandacht voor het sterk onderscheiden succes van het fascisme in beide landen. Von der Dunk, zowel als Schöffner voeren de (relatieve) Nederlandse immuniteit voor het fascisme mede terug op de verzuilde structuur van maatschappij en politiek systeem in ons land. Ook J. T. Minderaa gaat, zij het in meer algemene zin op deze verzuiling in.

In bijdragen van Th. van Tijn voor Nederland en A. Herzig en S. Bahne voor Duitsland wordt ingegaan op de verhouding tussen sociaal-democratische partij en vakbeweging. In zowel Duitsland als Nederland treffen we een verwante taakverdeling aan tussen partij en vakbonden en in beide landen slaat de vakbeweging, eerder dan de partij, een reformistische koers in. Opvallend onderscheid is echter de veel straffere organisatie van de SPD in vergelijking met de SDAP en de veel evidentere suprematie van partij over vakbeweging gedurende lange tijd in Duitsland.

H. Lademacher tenslotte geeft een (te) korte schets van de partijontwikkeling na 1945 in Duitsland en Nederland. Overzien we deze veelheid van themata en artikelen, dan kan geconstateerd worden dat de bundel een schat aan informatie bevat van een, over het algemeen, hoog wetenschappelijk niveau. Het moge zijn, dat voor de Nederlandse lezer de informatie over de vaderlandse partijpolitieke ontwikkeling zeker niet opzienbarend is, dit wordt ruimschoots gecompenseerd door de bijdragen van Duitse historici die uiterst boeiend vergelijkingsmateriaal bieden met de relatief vertrouwde Nederlandse situatie. De grote waarde

RECENSIES

van symposium en bundel blijkt hiermee gelegen in het feit, dat voor de eerste maal aan de hand van specifieke themata een vergelijking getrokken kan worden tussen relevante aspecten van de partijpolitieke evolutie in Duitsland en Nederland. Ook echter moet worden geconstateerd, dat de vrijheid die de participanten aan het symposium klaarblijkelijk gelaten is, zijn neerslag vindt in het ontbreken van een (systematische) vergelijking van de afzonderlijke themata. Dit doet de comparatieve opzet in een aantal gevallen op hinderlijke wijze teniet, terwijl anderzijds de talrijke herhalingen frapperen, samenhangend met onvoldoende nauw omschreven themata. Von der Dunk poogt in zijn inleiding weliswaar orde in deze chaos te creëren, maar slaagt er vooral in de 'laisser-faire'-aanpak van de bundel in verkort perspectief te herhalen. Deze kritiek laat de waardering voor een baanbrekende bundel onverlet, die sterk aanbevolen wordt aan geïnteresseerde historici en politicologen.

M. H. J. Buiting

J. Stoffer, *Het ontstaan van de NMB. De geschiedenis van haar voorgangers in de jaren 1900 tot 1927* (Deventer: Kluwer, Amsterdam: NIBE, 1986, 267 blz., f47,50, ISBN 90 267 0980 3).

De geschiedenis van de middenstandsbanken in Nederland is tot nu toe niet zo uitvoerig beschreven als de vergelijkbare boerenleenbanken. Het stemt daarom tot voldoening dat J. Stoffer, een oud-lid van de raad van bestuur der Nederlandsche Middenstandsbank (de NMB uit de titel van het boek), de taak op zich genomen heeft de historie van het Nederlandse middenstandsbankwezen vast te leggen tot het ontstaan van de NMB in 1927. Het lag in het voornemen dat de auteur vervolgens de periode 1927-1962 zou beschrijven; door zijn overlijden kort na de voltooiing van het onderhavige boek zal daar helaas niets meer van komen. Het is te hopen dat de NMB iemand anders vindt; wat Stoffer heeft geschreven, doet naar meer smaken.

De Nederlandse bankgeschiedenis tussen 1900 en 1930 behoort tot het boeiendste van onze economische geschiedenis, niet alleen van de periode maar ook in het algemeen. Dit is begrijpelijk omdat Nederland tijdens de genoemde jaren in een fase van versnelde groei verkeert en het bankwezen daarmee kwalitatief geen gelijke tred houdt. In een dergelijke onevenwichtige situatie liggen er kansen voor kundigen en onkundigen en vooral de laatsten maken gebruik en misbruik van de dobbelzucht en goedgelovigheid van het grote publiek. In een tijd van opgaande conjunctuur tot 1914 en van voor het bankwezen profijtelijke jaren tijdens de oorlogseconomie van 1914-1918 is er naast verantwoorde veel roekeloze groei in het bankwezen. De conjuncturele terugslag van 1920 presenteert de onvermijdelijke rekening. We mogen zonder meer van een bankcrisis gewagen. Het is typerend dat de gebeurtenissen van 1929 en volgende jaren deze bankcrisis der jaren twintig zozeer overschaduwd hebben, maar het valt ook goed te begrijpen waar het bankwezen deze geschiedenis sindsdien diep heeft weggestopt, omdat zij zo weinig fraai voor haar is geweest wegens de grote schade (zeker tweehonderd miljoen, te vergelijken met twee miljard thans), de gebleken onkundigheid, de speelzucht en de veelvuldige fraude. Tot de door de crisis getroffen behoren algemene banken, provinciale banken en middenstandsbanken. De boerenleenbanken blijven gespaard, wat zeker te maken heeft met de kundige leiding vanuit de centrales van deze organisatie.